

Vriendenbulletin

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

Nummer 111 December 2022 Jaargang 37

Tschumipaviljoen (Hereplein) Foto: Tom van der Meulen

In dit nummer

Eric Neef, <i>Wie dat wil</i>	3
Pieter Bootsma, <i>Hans Sietsma, een beproefd lid van de Groningse Raad</i>	4
Henk Th. van Veen, <i>Op het schild gehesen (recensie)</i>	6
Pieter Bootsma, <i>De stadsplattegronden van Edzes</i>	7
Tom van der Meulen, <i>Ruimtelijke Ordening en Sponsland, reis door het landschap van de toekomst: twee recensies</i>	9
Tom van der Meulen, <i>Lewenborg: de wijk en de ontwerper</i>	13
Tom van der Meulen, <i>Driegemeentenpunt (4) Eemsdelta, Het Hogeland, Groningen</i>	15
Activiteiten	18
Groningana	19

Wie dat wil

Erik Neef

Wie dat wil kan zich in deze onbestemde tijden over ontzettend veel zaken druk maken. Soms gebeurt dat ook terwijl je dat überhaupt niet wilt, maar het je gewoon aanvliegt. Er is nu eenmaal van alles, overal en kennelijk altijd aan de hand. Zelf bedenk ik me dan maar weer dat je wanneer je er geen invloed op hebt je er beter niet de kop over kunt breken, het helpt je immers niets. Kun je het wel beïnvloeden, maar is dat naar jouw idee maar op beperkte schaal, besef dan dat al die kleine stapjes of kleine bijdragen in het totaal wel invloed hebben. We schijnen ieder voor zich tegenwoordig in een social-media-bubbel te leven, waardoor je telkens in de mening van die groep bevestigd wordt, die niet per sé de algemeen geldende norm of gedachten in de hele samenleving weerspiegelt: 'de zwijgende meerderheid'. Volgens mij is dat deels een gevolg van het elkaar minder zien en spreken tijdens de afgelopen Coronajaren. Ik heb in korte tijd gelukkig een aantal bijeenkomsten bijgewoond waar ik weer in levenden lijve mensen heb ontmoet en gesproken. De opluchting dat dat nu kon is bij hen steeds aanwezig. Met elkaar van gedachten wisselen is zoveel leuker en intenser en ook beleefder wanneer je elkaars gezichtsuitdrukking ziet, de nuance kunt aanbrengen en de humor in het gesprek brengt.

Het bestuur van de Vrienden liep kortgeleden tijdens onze lezingavond over het Hoofdstation

met een brede glimlach door de Groninger Archieven. We waren met maar liefst 90 mensen bijeen, extra stoelen moesten worden aangesleept! Mooi bijkomend voordeel: we konden een aantal nieuwe donateurs inschrijven. Dat geeft ons energie, hier doen we het voor! Met elkaar duiken we in de historie van de stad en de gebouwen om vandaar een idee voor de toekomst te ontwikkelen. Lezingen over doelstellingen in ruimtelijke plannen en hun uitwerking, hoger bouwen in de stad en de vraag hoe we omgaan met de stad en omgeving met huisvesting voor 50.000 nieuwe inwoners staan op het programma voor de komende maanden. Ondertussen hebben we op een plezierige wijze kennis gemaakt met nieuwe wethouder Rik van Nieuwenhuis die R.O. in portefeuille heeft. Hoe gaat het straks in de nieuwe omgevingswet/-visie met participatie en inspraak is een vraag die ook het stadsbestuur bezighoudt en waar we graag over meedenken.

Ik wens, nu dit jaar het einde nadert, dat u eveneens veel plezierige momenten mag meemaken en dat u daar dan dubbel van geniet. Wij in ieder geval gaan proberen aan aantal daarvan te creëren en u van interessant leesvoer te blijven voorzien. Fijne kerstdagen gewenst en een goede gezondheid in het nieuwe jaar en denk een beetje om uw medemens!

Hans Sietsma, een beproefd lid van de Groningse Raad

Pieter Bootsma

De portretgalerij van de Groningse Raad laat de gevolgen zien van de atypische leeftijdsamenstelling van de Groningse bevolking: onder onze vroege vaders zijn er velen met een nog jeugdig gezicht. Ze stralen vrolijkheid, ambitie en geestdrift uit maar de kiezer zal zich wellicht ook realiseren dat ze nog levenservaring en deskundigheid moeten verwerven. Voor Hans Sietsma ligt dat anders, gezien zijn leeftijd en zijn anciënniteit als raadslid: hij begint in de Groningse Raad na de laatste verkiezingen in maart aan zijn derde zittingsperiode nadat hij 'het vak van raadslid' al in de Harense Raad leerde kennen.

Hij groeit op in Friesland en studeert in Groningen psychologie. Sietsma ervaart in zijn studie-keuze de invloed van zijn vader die actief is als maatschappelijk werker maar hij ontdekt al spoedig dat klinische psychologie niet zijn richting is. Hij zal als sociaalpsycholoog afstuderen en wel op een moment – in 1983 – dat er voor vele afgestudeerden geen werk aan de winkel is. Zo wordt de psychologie voor hem meer een vak dan een beroep want hij gaat zijn brood verdienen in de wereld van de ict: hoe de gebruikers grip te laten houden op wat er aan ict-techniek over hen wordt uitgestort. Het zal er uiteindelijk toe leiden dat hij als organisatieadviseur verder gaat. Wat hem zal vormen zijn de activiteiten die hij onderneemt vanwege zijn levenslange interesse in de natuur. Hij zal zich aansluiten bij de IVN, Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, hij wordt lid van de jongerengroep, doet mee aan de zomerkampen en aan het wilgenknoten dat periodiek moet plaats vinden. Nog steeds trekt hij de natuur in en geniet hij van de wandelvakanties in de bergen.

De keuze voor de politiek

Sietsma: "Door mijn activiteiten in de natuurbeschermingseducatie zag ik hoe natuur kapot gemaakt wordt. In mijn studie deed ik milieukunde als bijvak. Ik ging beseffen dat het kapot maken alles te maken heeft met politieke keuzes. Maar

om me in het politieke bedrijf te storten? Ik dacht dat de harde politieke strijd niks voor me was. Ik was lid van Groen Links toen ik naar Haren verhuisde en er een kleine partijafdeling aantrof. Wil je niet op de lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen werd me gevraagd. Ach, in zo'n dorp, dacht ik, dat is misschien wel leuk. Ik werd meteen lijsttrekker want de beoogde lijsttrekker kreeg een nieuwe betrekking en moest verhuizen."

Het handwerk

"Met vallen en opstaan heb ik te Haren het politieke handwerk geleerd. Voor mij is het handwerk dat je bedenkt wat je wilt bereiken en dat je daartoe de samenwerking met raadsleden van andere partijen zoekt. Wat ook bij het handwerk

hoort is dat je oog krijgt voor zich voordoende gelegenheden om toe te slaan. Zo merkte ik dat er geld vrij viel vanwege de opheffing van het structuurfonds voor bovenwijkse voorzieningen. Ik heb toen iemand van de coalitie aangesproken en met hem een plan bedacht voor een investering in de fysieke sfeer. Daarbij is het belangrijk dat je elkaar wat gunt. Ik heb in de Harense Raad ook bereikt dat de aanwezige natuur meer het uitgangspunt voor het ontwerpen van bepaalde fysieke projecten is geworden. Je creëert zo het een en ander en dat bevredigt. Het raadslidmaatschap vraagt wel veel inzet. De norm die Groen Links in Groningen hanteert is 24 uur op

weekbasis. Er is enige organisatorische ondersteuning beschikbaar maar als het gaat om de inhoud ben je primair op je zelf aangewezen. Je hebt wel toegang tot ambtenaren die je informatie kunnen verschaffen. En je wordt gevoed door de informatie die de vele contacten met allerlei groepen, verenigingen en organisaties in de stad opleveren.”

De inrichting van de Raad

In het verleden kende de Raad commissies met een vaste samenstelling van raadsleden die de onderwerpen van een bepaald beleidsterrein behandelden in aanwezigheid van de betrokken wethouder. Zo viel het beleid op het terrein van de ruimtelijke ordening onder de commissie Ruimte en Wonen. De inspraak van de inwoners vond in deze commissievergaderingen plaats. De commissiebehandeling was meest afdoende: er hoefde in de zitting van de voltallige Raad niet op te worden teruggekomen. Tegenwoordig verspreiden de raadsleden zich tijdens de zogeheten ‘politieke woensdag’ over de parallel aan elkaar plaats vindende vergaderingen per onderwerp. Sietsma: “Er is hierdoor meer ruimte om de onderwerpen uit te diepen en meer stukken kunnen vervolgens als zijnde afgehandeld als hamerstuk naar de plenaire raadszitting.” Hij moet wel toegeven dat het er voor de insprekers lastiger op geworden is: zij hadden juist baat bij de vaste samenstelling van een commissie. Burgers hebben tegenwoordig onder condities ook de mogelijkheid een onderwerp op de agenda van de Raad te plaatsen: het verzoek moet de handtekening dragen van vijftig burgers en de agendacommissie van de Raad moet instemmen met het verzoek.

Programmakkoord en coalitie

De gemeenteraad van Groningen kent al lange tijd een tweedeling in de vorm van een coalitie die een programcollege schraagt, versus een oppositie, een opzet die volgens Sietsma de bestuurbaarheid van de gemeente bevordert. Sietsma: “Dat is belangrijk want de gemeente staat voor grote uitdagingen als de energietransitie en de armoedebestrijding. De coalitiepartijen zijn altijd bereid tot een inhoudelijk debat met de oppositie. We kunnen een stevig debat voeren over de inhoud maar de cultuur in de Groningse Raad is om elkaar niet te beschadigen: we spelen niet op de man. Ik heb het indertijd in Haren wel anders meegemaakt waar ik overigens tot de oppositie behoorde. De reden dat de verhoudingen in de Harense Raad niet goed waren was gelegen in de fusiekwesitie met de stad.”

Groen

De GL-fractie is met negen leden de grootste in de Raad. Sietsma heeft de onderwerpen ruimtelijke ordening, cultureel erfgoed, burgerparticipatie en landbouw in zijn portefeuille. Sietsma: “Ik heb het initiatief genomen voor natuurinclusief bouwen waarbij het bestaande groen als uitgangspunt wordt genomen. Wat we willen is groen toevoegen: groene daken, groene gevels, nesten voor vogels, een Grote Markt – één van de heetste plekken in de stad – met groen en in de bestemmingsplannen regels voor particuliere tuinen. Er is door het gemeentebestuur ook een fantastische verordening gemaakt waarin eisen worden gesteld aan buitenplanse bouwinitiatieven. Dit zijn politieke keuzes.”

De ruimtelijke ordening in het coalitieakkoord

Het coalitieakkoord 2022-2026 is gesloten door de linkse partijen in de gemeenteraad. Deze combinatie past, aldus Sietsma, bij de scheiding die in de Raad bestaat tussen de partijen die in de ruimtelijke ordening het heil verwachten van het particulier initiatief en de markt en de linkse partijen die het heil verwachten van een sterke gemeentelijke overheid. In het akkoord wordt uitgesproken dat de overheid de regie dient te pakken over de ruimtelijke ordening. En dat de marktwerking in Groningen moet worden verminderd. Dat houdt volgens Sietsma in dat de gemeente er naar streeft dat er in Groningen natuurinclusief wordt gebouwd, dat er regels gesteld worden hoe er gebouwd wordt en dat de gemeente zelf grondposities inneemt en zelf ook bouwt. De tijd dat er vooral sprake was van faciliterend beleid ten behoeve van de markt is voorbij.

Zeggenschap en participatie

Het coalitieakkoord ziet in de regie van de gemeente over de ruimtelijke ordening een waarborg voor de zeggenschap van de inwoners over het ruimtelijk beleid. Het behulpzame instrument hierbij is volgens Sietsma een strak bestemmingsplan (vergelijkbaar in de komende omgevingswet met het omgevingsplan). Zo beperk je het aantal initiatieven met direct bouwrecht die zonder inspraak van omwonenden kunnen worden gerealiseerd. Wordt de omgevingswet eerstdaags van kracht dan zal er sprake zijn van de participatie van de inwoners vóór het gemeentebestuur de omgevingsvergunning verleent aan het hem voorgelegde plan. Sietsma: “Door de gemeente wordt hard gewerkt aan een participatieverordening, zodat er een juridische basis komt

waardoor de gemeente eisen kan stellen aan de vorm en inhoud van de participatie bij een bouwproject. Minimaal zou moeten gelden dat initiatiefnemers van een bouwproject de inwoners niet pas confronteren met een plan dat in concept klaar is maar met het voornemen om een plan te maken. Ik vind dat de bewoners moeten worden uitgenodigd om actief mee te denken met het ontwikkelen van een plan. Er moet bij de start van een project een participatieplan gemaakt worden: het plan moet een antwoord geven op de vraag welke inwoners en organisaties bij het proces worden betrokken met speciale aandacht voor groepen die zich moeilijk bij het proces laten betrekken. En er moet van te voren vastgelegd worden hoeveel zeggenschap participanten in elke fase van het project hebben. Van de initiatiefnemer van het project moet worden gevergd dat er een participatieverslag komt. De gemeente

ziet namelijk mogelijkheden om omgevingsvergunningen te weigeren als het op basis van het verslag – of het ontbreken daarvan – geen goede belangenafweging kan maken. Ik ben heel benieuwd of we deze in de Raad levende intentie in daden omgezet zien worden.”

Sietsma's ideeën over de burgerparticipatie gaan in de richting van burgerberaden.

“Burgers moeten met de dilemma's worden geconfronteerd. Ze worden vaak boos als ze alleen iets kunnen zeggen over kant en klare oplossingen waaraan toch niks meer kan worden veranderd. Laat ze het probleem ervaren. Aan de eindeloze diftar-discussie bijvoorbeeld ligt het probleem van de enorme afvalberg ten grondslag. Laat de burgers zelf de dilemma's ontdekken en met ideeën komen om die op te lossen.”

Op het schild gehesen (recensie)

Henk Th. van Veen

De 40 verhalen uit de titel van het hier besproken boek blijken paragrafen te zijn waarin elk van de 4 hoofdstukken van dit spectaculair vormgegeven boek is opgedeeld: 10 per hoofdstuk. De hoofdstukken zijn chronologisch geordend en hebben achtereenvolgens als titel: 'De ideeën', 'De grote lijnen', 'De plannen' en 'De resultaten'. Op de eerste pagina van de inhoudsopgave heeft de vormgeving de leesbaarheid op achterstand gezet.

Hoofdstuk 1 behandelt de beginfase en de principes van de ontwikkeling van het project (2001-2005). Het Grote Markt Forum en de zes ruimtelijke modelschetsen die toen zijn gemaakt passeren de revue en vervolgens worden de voor het verdere verloop van het project doorslaggevende studie van Neutelings Riedijk, de startnotitie en het referendum besproken. Hoofdstuk 2 handelt over de planvorming (2003-2014) voor de deelprojecten: Forum, oostwand en de Nieuwe Markt met de achterkant van de Poelestraat die nu aan dit plein komt te liggen. Hoofdstuk 3 heeft de uitwerking van de plannen voor de deelprojecten (2006-2018) tot onderwerp, d.w.z. de nadere geleding in Forum, parkeergarage/fietsenstalling, Mutua Fides, The Market Hotel, Merckt en Nieuwe Markt zuidzijde. Hoofdstuk 4 bespreekt de uiteindelijke realisatie van de

uitgewerkte plannen en laat zien hoe een heel nieuw stadsdeel is ontstaan (2010-2022). Elk hoofdstuk bevat enkele bladzijden waarop onder het motto 'Wat vonden zij ervan' positieve uitlatingen van direct betrokkenen worden geciteerd. Door de hoofdstukken heen zijn halve katernen ingenaaid met 'Nieuwsberichten', waarin de meningen van buitenstaanders staan weergegeven zoals die in de pers konden worden aangetroffen.

Voor het boek is gebruik gemaakt van interne gemeentelijke documentatie, collegevoorstellen en raadsbesluiten, visies en beleidsdocumenten, project- en ontwerpdocumentatie, ontwerptoeelichtingen, berichtgeving in de media, alsmede tijdschrift- en krantenartikelen en essays. Belangrijke bron waren verder interviews met een grote groep projectmedewerkers, ontwerpers,

opdrachtgevers, bouwers, eigenaars en journalisten. Zo ontstaat een rijk beeld, waarin het visuele verhaal een minstens even belangrijk aandeel heeft als het schriftelijke.

Door de chronologische overlap tussen

de verschillende hoofdstukken was aan een zekere redundantie niet te ontkomen, maar het boek kent ook veel herhaling die te vermijden was geweest. Zo wordt – om maar enkele voorbeelden te noemen – de auteur, in het altijd wat ongreepbare proza architecten eigen, niet moe de lezer te vertellen hoe grensverleggend de studie van Neutelings Riedijk wel niet was. Ook worden de grondigheid, de visie en de kennis van Thomas Müller, architect van The Market Hotel en bewaker van het beeldkwaliteitsplan van de oostwand, niet één maar vele malen genoemd, net als de durf en de originaliteit van NL Architects, de ontwerpers van het Forum. Zij kunnen alleen maar blij zijn met zoveel gratis

reclame. Alle ontwerpers die het boek noemt zijn trouwens helden, maar de kroon spant wel het Groninger Gemeentebestuur. 'Typisch Groningse vastberadenheid' is de titel van een paragraaf, van typisch Groningse bescheidenheid is in het boek geen sprake. Het gemeentebestuur als grote gids, die inschikkelijk als het kan en vastberaden als het moet, met visionaire kracht, onverschrokkenheid en wijsheid en immer op zoek naar draagvlak, het project naar zijn glorieuze eindbestemming voert.

Het is niet dat de – hevige en aanhoudende – kritiek op het project niet aan bod komt in het boek. Het punt is meer dat de lezer die slechts aantreft in de halve katernen met 'Nieuwsberichten'. Zo ontstaat in de hoofdtekst alle ruimte voor het succesverhaal, waarop, zo gebiedt de eerlijkheid te zeggen, Oostwand, Forum en Nieuwe Markt lijken te zijn uitgedraaid (wèl ruimte voor kritiek was er tijdens het debat dat De Vrienden afgelopen 17 mei organiseerden over het Forum en de Oostwand).

De conclusie moet zijn dat in dit boek de gemeente zichzelf via de pen van Erik Dorsman op het schild heeft gehesen. Het is de vraag of iemand daar nu echt op zat te wachten.

Erik Dorsman, *Grote Markt/Oostzijde. 20 jaar stadsontwikkeling in 40 verhalen*, GRAS in samenwerking met de gemeente Groningen, 2022. 396 blz

De stadsplattegronden van Edzes

Pieter Bootsma

Onlangs werd de secretaris van de Vrienden benaderd door de eigenaar van de in 2013 gestopte boekhandel Edzes. Of de Vrienden interesse hadden in een collectie plattegronden van de stad die bij de opheffing van de zaak was achtergebleven. Dat hadden we! We herinnerden ons de kleurrijke plattegronden van de stad die je bij boekhandel Edzes aan de Nieuweweg 5 kon kopen. Je kon er niet zonder als je als eerstejaars student in Groningen arriveerde. Om je nieuwe schare vrienden te kunnen bezoeken die gespreid over de hele stad een kamer hadden bemachtigd, was een plattegrond van de je nog onbekende stad broodnodig. Tijdens de bijeenkomst van de Vrienden van 2 november heeft de secretaris uitdeling gehouden van de oplage van één van de uitgaven waarover we de beschikking hebben gekregen. De belangstelling van de bezoekers was aanzienlijk. We hopen op volgende bijeenkomsten andere uitgaven van de kaartenverzameling van Edzes onder de aanwezigen te distribueren.

De eigenaren

Door de schenking van de plattegronden werden we nieuwsgierig naar de uitgever van de kaarten. Wat was de geschiedenis van het bedrijf en hoe lang had de firma de plattegronden van de stad al uitgegeven? Voor onze vragen konden we terecht bij Maarten Tiddo Edzes van de zesde generatie van de families Fockens en Edzes die de boekhandel in bezit hadden. Hij woont al

lang niet meer boven de zaak, omringd als hij de laatste jaren aan de Nieuweweg werd door een drietal horecabedrijven die hard rock-, reggae- en André Hazesklanken voortbrachten. Hij vestigde zich op het stille Groningse platteland.

Edzes: "Voor zover ik heb kunnen nagaan had een Fockens al in 1827 een boekhandel aan het begin van de Nieuweweg. Mijn grootvader die met een Fockens-dochter trouwde, nam in 1901 de zaak van zijn schoonvader over. Mijn vader die bij Philips werkte kwam bij mijn grootvader in de zaak toen zijn oudere broer die voor de opvolging in de zaak was bestemd in de oorlog door de bezetter gevangen genomen werd en in een concentratiekamp werd omgebracht. Toen de familie in 1948 bericht kreeg van zijn dood is mijn vader in de zaak werkzaam gebleven. Zelf ben ik wel opgeleid in het boekenvak en wel aan de Bibliotheekacademie Frederik Müller te Amsterdam. De academie bezat een afdeling die voor de boekhandel en de uitgeverij opleidde. In 1984 ben ik toen mijn vader in de zaak opgevolgd."

De zaak

Edzes: "Aan de Nieuweweg is altijd gehandeld in boeken en kantoorartikelen. Een belangrijke klant bij de kantoorartikelen was het gemeentelijk lager onderwijs. Velen zullen zich de schoolschriften herinneren waarop het etiket van Boekhandel H. Edzes Jr. zat. Maar we raakten in de jaren '70 deze klant kwijt doordat de gemeente de inkoop ging regelen via het Rijksinkoopbureau. Ter compensatie mochten we toen meedoen aan het leveren van schoolboeken aan het openbaar voortgezet onderwijs. Aanvankelijk werd deze levering verdeeld over een vijftal boekwinkels, later werd deze markt verdeeld tussen Scholtens en ons om tenslotte helemaal bij ons terecht te komen. In de jaren '80 begon de automatisering in de boekwinkel door te dringen. Wij zijn een van de drie zaken in ons land geweest die aan een pilot 'automatisering boekhandel' hebben deelgenomen. Ik zat weekenden lang vakjes

in ponskaarten met een zacht potlood in te vullen om de bestellingen door te geven. We hebben in 1991 de technische boekhandel Stax overgenomen waardoor de handel in de schoolboeken omstreeks 2000 een hoogtepunt bereikte. In het seizoen van de schoolboekenlevering hadden we wel 25 man personeel in dienst. Maar de schoolboeken kwamen in handen van bedrijven als Van

Dijks Boekhuis en de Studiebe-

kencentrale te Emmen: in 2006 stopten we met de schoolboeken. Een nieuwe kans voor de zaak deed zich voor toen het postbedrijf het hoofdkantoor afstootte en we ruimte beschikbaar kregen voor een postkantoor in de winkel. Ook in vier andere winkels in de stad kwam een postkantoor. We hadden ruimte voor 600 postbussen. Het gaf de nodige reuring in de zaak als de geadresseerden de post uit de bussen ophaalden. Maar het postbedrijf droeg niet bij aan de vergroting van de omzet van onze kantoorboekhandel en de kleine algemene boekhandel die waren overgebleven. Waar we ook last van hadden was de langdurige sluiting van de parkeergelegenheid aan het Damsterdiep. Nee, de profijtelijkheid was uit de zaak en vandaar het besluit met de firma te stoppen op 31 maart 2013."

De stadsplattegronden

De eerste uitgave die Edzes van de plattegrond van de stad verzorgt, dateert van 1922, de uitgave is tweezijdig bedrukt. Aan de voorzijde de kaart van Groningen met een register van de straatnamen en met enkele advertenties met de vermelding dat H. Edzes jr. de uitgever is. Aan de achterzijde is sprake van een volledige bezetting met advertenties. De prijs bedraagt 0,50 cent. De oplage is 2000 exemplaren. De opdracht heeft volgens Edzes tot een veelvuldig contact met de tekenaar geleid. Iedere paar jaar verschijnt een nieuwe editie en tot 1934 blijft de prijs van 0,50 cent gehandhaafd. Voor de uitgaven van 1937, 1940 en 1941 tot 1941 stijgt de prijs bij ieder uitgave met 5 cent. De eerste uitgave na de oorlog, de 10^e druk, is van 1946 en de prijs is gestegen tot 1 gulden. De 24^e druk van 1969 is de laatste druk die Edzes voor zijn rekening neemt. Daarna neemt Falkplan het over, zij het dat nog voor een periode van 25 jaar op de plattegronden staat vermeld dat de uitgave in samenwerking met Edzes geschiedt en hij de

mede-uitgever is. Falkplan Hamburg is een van origine Duitse uitgever die vlak na de oorlog begint met het vervaardigen van plattegronden van de geteisterde Duitse steden. Falkplan probeert ook de markt in Nederland te veroveren. Daartoe zoekt hij contact met Bootsma in Den Haag die de Cito-plattegronden van een bescheiden cartografisch bedrijfje aan de man probeert te brengen¹. In 1948 strijkt Falkplan in Den Haag neer onder de naam van Cartografisch Instituut

Bootsma. Het CIB zal verreweg het grootste kaartenfonds van Nederland opbouwen en aan de lopende band stadsplattegronden van alle Nederlandse steden boven de 100 000 inwoners produceren. De naam van Edzes zal nog tot 1994 op de kaart worden afgedrukt. Dat had de firma Edzes nadrukkelijk bedongen. Het is de 48^e druk van de plattegrond van Groningen die voor een bedrag van 7,50 te koop is. Dan verdwijnt de naam van Edzes van de kaart.

¹ Citoplanplattegronden van steden worden sinds 1922 uitgegeven. De uitgave kwam later in handen van Buijten en Schipperheijn te Amsterdam

Ruimtelijke Ordening en Sponsland, reis door het landschap van de toekomst (2 recensies)

Tom van der Meulen

Afgaande op het Voorwoord dat gedateerd is met 'najaar 2020' verscheen rond de jaarwisseling 2020-2021 het boek *Ruimtelijke Ordening*. Ondertitel: Geschiedenis van de stedelijke en regionale planning in Nederland 1200-nu. Het is uitgegeven door nai010 uitgevers, volgens de eigen website de grootste internationaal opererende uitgever in haar vakgebied. Onthef hun dat van het noemen van plaats en jaar van uitgave? We gaan nog even met het voorwoord verder: het boek is een "geheel herziene uitgave van *The Selfmade land. Culture and Evolution of Urban and Regional Planning in the Netherlands* uit 2012". Waren de auteurs (Hans van der Cammen, Len de Klerk, Gerhard Dekker en Peter Paul Witsen) toen het collectief dat de tekst verzorgde, in 2021 zijn het 'slechts' Len de Klerk en Ries van der Wouden die als verantwoordelijke auteurs de kافت sieren. Voor iemand die al wat langer meegaat in dit vakgebied is de verwijzing naar de publicatie uit 2012 wat mager. Van der Cammen en De Klerk schreven al eerder 'Ruimtelijke Ordening. Van Grachtengordel tot Vinexwijk', in 2003 uitgegeven door Het Spectrum. Daaraan gingen nog vier eerdere versies (met een andere ondertitel) in de jas van een Aulapocket vooraf. Hoe dan ook, met *Ruimtelijke Ordening* hebben we weer een mooi overzicht van wat de ruimtelijke ordening ons in Nederland heeft gebracht.

Daarnaast is het boek, afgaande op de (wel wat) uitvoerige gang langs de begrippen die worden ingezet om enige vat op planningsprocessen te krijgen (paradigma's, discoursen, concepten, framing, enzovoort, die geïnstitutionaliseerd en wel uiteindelijk clusteren tot verschillende planningsculturen), een studieboek. Planning wordt

opgevat als een communicatief en interactief proces (en ik formuleer het maar even met eigen woorden) met intenties, formele en informele machtsmiddelen, sluwe formuleringen en verleidelijke perspectieven die een tijdje gedijen en vervolgens weer worden ingewisseld tegen een nieuw maar zelden compleet ander arsenaal.

Of met interactie en communicatie (en wat daarmee annex is als bv consensusvorming) niet een te optimistisch beeld wordt geschapen van het probleemoplossend vermogen van planning is een vraag. Met de radicalisering van spraakmakende groepen in den lande (anti-vaxers, Renaissanceschool-adepten, boze boeren, laat ik ze allemaal maar even over één kam scheren) lijkt een begrip zoals consensusvorming (als draagvlak voor het realiseren van plannen) wat ver weg te liggen. Anders gezegd: communicatieve planning veronderstelt een wederzijds begrip van strevingen en een gedeeld besef van zoal niet het, dan tenminste een algemeen, in ieder geval meer dan alleen een eigen belang. Dit maakt de vraag naar de robuustheid van communicatieve planning interessant en urgent.

De insteek van communicatieve en interactieve planning maakt het lastig planningsacties uit verleden op waarde te schatten. Niet altijd is ons het materiaal overgeleverd om de puzzel van het planningsproces compleet te krijgen. Dat moet ons tot voorzichtigheid voeren om ergens de ruimtelijke ordening 'te laten beginnen'. De Klerk en Van der Woude kiezen voor 1200, de openlegging van het Hollands veengebied. Maar de Romeinen hadden ook weet van ruimtelijke verhoudingen, dachten strategisch over het opzetten en onderhouden van de limes, en daarvoor kunnen we al bij eerdere occupanten van de huidige Nederlandse ruimte door het bestuderen van bodemsporen ontdekken dat die 'niet toevallig' zijn. (Zie daarvoor R.M. van Heeringen et al: *Geordend Landschap. 3000 jaar ruimtelijke ordening in Nederland* (Hilversum 2004)). Zodra mensen gaan nadenken over het bestaan en daarbij het landschap om hen heen betekenis geven in wat voor opzicht dan ook, zijn ze ruimtelijk aan het ordenen. Eerst als concept, in de geest, later mogelijk met een hek om het vee.

Los hiervan is *Ruimtelijke Ordening* overduidelijk geen boek waaraan men zich laaft als het om middeleeuwse of vroeg-moderne geschiedenis gaat. De drooglegging van meren die door uitvening waren ontstaan wordt op begin 1100 gesteld (pagina 14). Wat werkelijk het geval is: men ging toen, of liever al in de tiende eeuw de veenkussens ontginnen c.q. ontwateren in wat nu het Groene Hart heet. De oudste droogmakerijen

van Nederland zijn de Bergermeer en Egmondermeer (1564). Droogmaking van door vervening ontstane plassen dateert uit de 18e en 19e eeuw. Dat de Cisterciënsers de hoofdrol speelden bij de ontginning van de oostelijke en zuidelijke zandgronden is gewoon onjuist. Juist op de noordelijke zeekei waren ze actief, zoals de Bosatlas van de geschiedenis van Nederland laat zien. Terpen zouden vanaf de zesde eeuw (AD) opgeworpen zijn (pagina 36). Zoals elke Groninger weet wordt het kweldergebied waarin ze liggen al vanaf de zesde eeuw voor Christus bewoond; als gevolg van de stijging der zeespiegel zijn deze *Flachsiedlungen* vervolgens in de derde eeuw BC tot wierden ontwikkeld. Het kaartje op pagina 43 kent een merkwaardige legenda: onderscheid wordt gemaakt tussen laatmiddeleeuwse steden (1270-1400) en andere steden uit de 14e eeuw. De 'havensteden in het westen' (hetzelfde kaartje) liggen voor een aanzienlijk deel in Friesland. Op pagina 51

wordt gesteld dat Menno van Coehoorn Coevorden heeft gebouwd. Een *hangover* uit de editie van 2003 en eerder waarin Van Coehoorn wordt opgevoerd als bouwer van Coevorden in 1637. Maar Coevorden bestond al in de veertiende eeuw (kaartje pagina 43), en Van Coehoorn leefde van 1641-1704. Zijn bemoeienissen met Coevorden begonnen in 1698.

Genoeg gemopperd. Een planologieboek is geen geschiedenisboek. *Ruimtelijke Ordening* is, als de schrijvers eenmaal vaste grond onder de voeten hebben, een mooi en goed boek. Het geeft een duidelijk overzicht van wat de ruimtelijke ordening ons in de 20e eeuw heeft gebracht. De stad Groningen figureert in het boek met een plattegrond van de stad uit 1800, wel een beetje donker afgedrukt, waarop in ieder geval volgens de tekst de Nieuwe Stad nog maar gedeeltelijk is bebouwd. Verder wordt aandacht besteed aan de perikelen rond de verkoop/exploitatie van de gronden waar de vestingwerken waren gelegen, uiteindelijk resulterend in de villabebouwing langs de Ubbo Emmiusingel tot en met de Radesingel. Het niet altijd even succesvolle spreidingsbeleid in de jaren zestig en zeventig wordt even genoemd en tenslotte komt De Held voorbij als Vinexwijk. Opvallende afwezige in het register van geografische namen (onder Groningen) is de Nota Doelstelling Binnenstad (1972). Maar gelukkig,

op pagina 204 wordt er wel degelijk aandacht aan besteed. De Nota wordt – terecht – een gidsfunctie toegeschreven. Groningen (stad) komt overigens nog vaker in het boek voor zonder verwijzing in het register.

Besloten wordt met een aantal behartenswaardige opmerkingen over de Omgevingswet. De Wet RO van 1965 legde het zwaartepunt bij de gemeenten met als instrument het bestemmingsplan dat de burger bindt. In de Omgevingswet hebben alle bestuurslagen dezelfde planfiguren en competenties. Hoe worden dan conflicten tussen verschillende bestuurslagen opgelost? En, in lijn met eerdere wet-en regelgeving: de Omgevingswet is wederom een procedurewet, er worden geen inhoudelijke keuzes voorgesorsteerd. Terwijl er naast woningbouw en water en infrastructuur nieuwe grote uitdagingen zijn: klimaatverandering, energietransitie, verduurzaming van de landbouw. En

daarbij is door rijksbeleid van de afgelopen jaren (o.a. opheffing van het ministerie van VROM) het institutioneel kader van de ruimtelijke ordening op achterstand gezet. Kortom: er is veel te doen!

Concluderend: *Ruimtelijke Ordening* is een boek met kwaliteiten, maar voor een boek van deze prijs (€ 49,95) verwacht je toch meer: een na enkele decennia meer gerijpte tekst (het historisch besef doet denken aan wat Maarten van Rossem aan het gemiddelde kamerlid toeschreef) en ook mankeert het aan een adequaat register.

Hoe breed het veld van de ruimtelijke planning is blijkt als we vervolgens kijken naar Sponsland, reis door het landschap van de toekomst (2021). Een uitgave van GRAS, de neerslag van een ontwerpmanifestatie die zich richtte op de vraag hoe klimaatadaptatie een motor kan zijn voor positieve verandering. Gemeente en provincie Groningen waren opdrachtgever.

Sponsland begint met een manifest, een enigszins orakelende en bezwerende tekst (zoals: benut de kracht van innovatie, ontwikkel nieuwe standaarden, maak mooie systemen, cultiveer het conflict, begin bij de bodem, gebruik alle tinten blauw, breng voedsel en natuur weer samen, daag de geschiedenis uit). Deelnemers werden geacht dit document te ondertekenen.

Ik houd de moed er in en lees het essay van Marinke Steenhuis met de titel *Der isolierte Staat*. Dit is de titel van het welbekende boek van Von Thünen uit 1826-1863, waarin hij de zonering van verschillend grondgebruik (tuinbouw, veeteelt, akkerbouw, bos) relateert aan de afstand tot de stad. Von Thünens boek dient slechts als kapstok voor een beschouwing over de verhouding tussen de stad en de omringende gebieden. Steenhuis doet dit in de trant van 'vertel wat je weet van...' uit een welbekende tv-quiz. Gelet op het thema van de ontwerpmanifestatie Sponsland was wellicht een A4tje over de geschiedenis van de waterhuishouding in Groningen meer *to the point* geweest. Besloten wordt met het vestigen van hoop op het Noorden als NOVI gebied. Raadpleging van het internet leert dat NOVI staat voor Nationale Omgevingsvisie, kortom (hopelijk) het startpunt voor nieuw elan in de ruimtelijke ordening. Eerder hadden we al de VINO en de VINEX, de VIJNO heeft het als acroniem

niet gehaald maar het begin van een nieuwe reeks rijksvisies is er, en NOVI is ook al gevolgd door NOVEX! Zou dat een goed of een slecht teken zijn?

Wat de publicatie echt interessant maakt is het verslag dat Peter Michiel Schaap maakte van een gesprek tussen de beide curatoren van Sponsland, Ytje Feddes en Peter Veenstra, en landschapsarchitect Dirk Sijmons. De laatste doet niets minder dan een bommetje leggen onder het thema van de ontwerpmanifestatie: [streven naar win-winsituaties] "komt voort uit de modernistische behoefte dat het beste nog moet komen. Die belofte kunnen we met droge ogen niet meer doen". Later in het gesprek laat hij zijn licht schijnen over een inmiddels wel heel actueel onderwerp: "Er wordt wel gesteld dat we af moeten van de tegenstelling tussen landbouw en natuur. Dat is een ernstige vergissing of tenminste de halve waarheid. Want met het biodiverser maken van landbouwgrond alleen, hoe goed dat ook is, ook voor de landbouw zelf, redden we het niet. Biodiversiteit alleen is een slechte maatstaf. Je hebt volume nodig, en voor het echte herstel functioneel oppervlak voor natuurlijke processen. En het enige wat dan echt helpt is simpelweg veel en veel meer natuur". Hier moet ik denken aan een bord met omgekeerde vlag langs de weg van Pesse naar Meppel: meer natuur maakt voedsel duur.

Na dit hoofdgerecht, misschien eerder bedoeld als een stevige appetizer, volgt nog een foto-reportage en de presentatie van de 8 plannen voor Sponsland. De plannen betreffen het gebied tussen Schiermonnikoog en de Hondsrug. De presentatie wordt voorafgegaan door een inleidende tekst van de curatoren Ytje Feddes en Peter Veenstra. Gemeenschappelijke noemer is 'hoe houden we het water in het gebied', en Sponsland is dan een mooie metafoor. Ik moest wel even de ogen uitwrijven toen ik las dat More Landscape 'ontdekte' dat het Reitdiep rechtstreeks op de Drentse Aa kan worden aangesloten. Zijn dat de zegeningen van het zogenaamd ontwerpend onderzoeken? De focus op de as Hondsrug-Schiermonnikoog lijkt een zekere verenging van het perspectief met zich te voeren. Graag had ik een meer uitgewerkte evaluatie van de verschillende presentaties gezien.

Bij het bekijken van de presentaties gingen mijn wenkbrauwen wat omhoog bij het kennis nemen van het idee van 'hoogwaardige' landbouw op Schiermonnikoog en een eetbare Waddenkust waar buitendijks in de rasters van het Sleeswijk-Holsteinse landaanwinningssysteem teelt van wieren en andere groenten wordt gesuggereerd, als ik de kaart goed interpreteer. In de stad Groningen viel mijn oog op een kaartje dat het Hoendiep weer water geeft tot aan de Taco Mesdagstraat, een voorstel dat zeker de versteende strook A-weg en Hoendiepskade weer wat sjeu kan geven. En zeker, het helpt tegen de hitte in de stad. Feddes en Veenstra besluiten hun stuk met de slotzin: "Dat levert een toekomstig Groninger landschap op dat nog mooier is dan dat van nu." Een slag in de lucht.

Als ik de reeks plannen als 'grand dessert' beschouw resteert het kopje koffie achteraf. En wel de evaluatieve vraag: wat is nu van de positieve verandering in de opgave overgebleven? Hier blijkt de actualiteit van Sijmons' opmerking dat landschapsarchitecten niet voor zelfreflectie moeten weglopen. Was het thema voldoende inspirerend? Welke invullingen heeft het begrip 'positieve verandering' gekregen? In hoeverre zijn die op een zekere schaal toe te passen? Is het voortborduren op bestaande ontwikkelingen of zijn er revolutionaire ideeën ontwikkeld? Al deze vragen worden niet gesteld, laat staan beantwoord. Uiteindelijk dragen de verschillende

ontwerpen, als kinderen van deze tijd, de kenmerken van wat nu al usance is of behoort te zijn in het vasthouden van water in diverse gebieden.

Al met al resteert na het kennisnemen van Sponsland tweërlei gevoelen. In de eerste plaats dat het in hoge mate een manifestatie is geweest voor de believers, gelovigen die de taal van de landschapsarchitecten spreken en bij een frequent gebruik van het woord 'opgave' niet onmiddellijk gaan steigeren. De publicatie biedt een blik in de faites et gestes van een beroepsgroep met een eigen cultuur.

"Dat levert een toekomstig Groninger landschap op dat nog mooier is dan dat van nu."

Aan de andere kant laat het driegesprek Feddes-Veenstra-Sijmons zien dat de landschapsarchitectuur een zeer relevante bijdrage kan leveren voor vragen omtrent landinrichting en -gebruik, ook in stedelijke gebieden, en zeker ook

met betrekking tot het thema klimaatadaptatie. Wat tenslotte opvalt is dat men, om luchtspiegelingen en -kastelen voor te zijn, lokale groepen heeft geraadpleegd om tot uitvoerbare plannen te komen – het wordt tenminste twee keer genoemd. Maar welke groepen dat zijn, en of men werkelijk meent dat raadpleging – zonder acht te slaan op belangen – in dezen een bijdrage biedt voor uitvoerbaarheid op (zeer) lange termijn (?) blijft verborgen.

Len de Klerk, Ries van der Wouden, *Geschiedenis van de ruimtelijke planning in Nederland 1200-nu*. nai010 uitgevers. 336 bladzijden

Ytje Feddes e.a., *Sponsland, reis door het landschap van de toekomst*. GRAS Uitgevers 2021 188 blz.

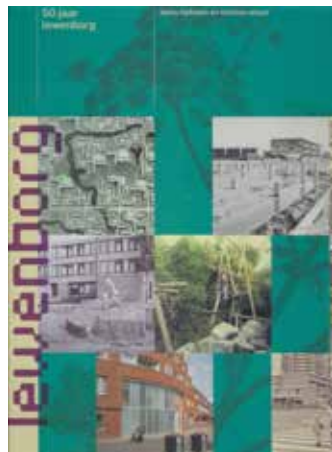
Lewenborg: de wijk en de ontwerper

Tom van der Meulen

De wijk Lewenborg bestaat dit jaar 50 jaar. Reden voor het Gezondheidscentrum Lewenborg, dat er al vanaf het begin gevestigd is, om tot een jubileumboek te komen, dat met verbreding van de scope tot een geschiedenis van de wijk als geheel, een breder gedragen initiatief werd. Het resulterende boek, van Beno Hofman en Kirsten Otten dat vorig jaar verscheen, kreeg de titel *50 jaar Lewenborg*. Met alle waardering voor het mooi uitgevoerde boek, een Woord Vooraf ontbreekt en daar had wel wat van deze achtergrond in gemogen. Het colofon op pagina 224 is, de veelheid van meewerkende personen en instellingen ten spijt, wat weinig informatief.

Eveneens verscheen vorig jaar bij nai010 uitgevers, van de hand van Michiel Kruidenier, het boek *Architect Jan Sterenberg en het wonen in de jaren '70*, een titel die onmiddellijk doet denken aan 'Professor Van Giffen en het geheim van de wierden' van Egge Knol c.s. Was het wonen in de jaren zeventig ook een geheim, of in ieder geval iets dat oplossing, of in ieder geval nadere toelichting behoeft? We gaan het hierna zien.

Hofman en Otten laten de ontwikkeling van Lewenborg zien van agrarisch gebied in de gemeente Noorddijk tot (aanvankelijk te ruim bemeten) nieuwe woonwijk. Lewenborg haalt landelijke bekendheid met zijn leegstand en Max van den Berg reist regelmatig naar Den Haag om bij de minister van Volkshuisvesting middelen te bepleiten die een lagere huur mogelijk maken. Woningbouwverenigingen laten hun huurders er de eerste twee maanden gratis wonen om de leegstand te bedwingen. Bovengemiddelde leegstand blijft de wijk echter geruime tijd kenmerken. De eerste bewoners betrekken in 1972 hun woning in Lewenborg. Zoals gebruikelijk bij nieuwe wijken kent Lewenborg in het begin problemen met bereikbaarheid en achterblijvende voorzieningen (met als uitzondering het gezondheidscentrum). Ook wateroverlast is een

(door sommigen reeds voorzien) punt. Gaande de ontwikkeling van de bouw van de wijk is het aandeel hoogbouw verkleind. Niet steeds blijken de bewoners op één lijn te zitten met betrekking tot de vraag: hoe verder met Lewenborg? De wijkraad ontwikkelt zich na het opstappen van enkele bestuursleden tot WOL (Wijkoverleg Lewenborg) en krijgt gezelschap van het dissidente WIL (Woonbelangen in Lewenborg). Later gaan beide op in Bewonersraad Lewenborg, dat ook geen lang leven is beschoren. Scheepsraad, de Onafhankelijke Werkgroep Wijkvernieuwing en het Wijkteam Nieuw Lokaal Akkoord (het NLA is een convenant tussen gemeente en corporaties) zijn nog enkele andere clubs die het spectrum van de lokale betrokkenheid van bewoners kleuren. Kortom: 'in Lewenborg is altijd wat te doen'. Reeds vanaf 1986 worden plannen ontwikkeld tot 'grootscheepse rehabilitatie' ter verbetering van het woonklimaat. Verkoop van huurwoningen aan bewoners, verkoop aan speculanten (niet geslaagd) en sloop van onaantrekkelijke complexen bepalen in de eerste jaren negentig het beeld.

Het verhaal van Lewenborg is niet het succesverhaal van een geslaagde woonwijk. Lewenborg is een (vroeg) zogenaamde bloemkoolwijk, met autoluwe hofjes. Het idee werd ontleend aan de ontwikkeling van de wijken Emmermeer, Angelslo en Emmerhout in de jaren veertig tot en met zeventig die landelijke vermaardheid kregen. Inmiddels zijn deze wijken door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aangewezen als cultureel erfgoed van nationaal belang. Jan Sterenberg uit Ter Apel, zoon van de gemeentearchitect van Vlagtwedde was betrokken bij de ontwikkelingen in Emmen en werd dan ook voor Lewenborg gevraagd. ("men acht alleen ir. Sterenberg een

architect die bewezen heeft in staat te zijn goede moderne woningbouw te realiseren", aldus de Nationale Stichting Nieuwe Woonvormen in 1969)

Sterenbergh werkte vanaf de late jaren veertig (met andere architecten en stedenbouwkundigen (Coen Bekink, Niek de Boer, Arno Nicolaï en anderen) aan de hierboven genoemde Emmense wijken. Daarbij werd ook al systeembouw toegepast, een middel om de hoge woningnood (die overigens in het begin werd onderschat) tot een spoedig einde te brengen. Sterenberghs verdiensten liggen vooral in zijn aandacht voor de woonomgeving: het gaat niet alleen om de woningen maar ook om de situering ten opzichte van elkaar. Met hoogteverschillen kunnen accenten worden gelegd. Bij de gebruikelijk industriële systeembouw, met kraanbanen, was dat een brug te ver. Wanneer in plaats van complete woningen met modules wordt gewerkt zijn de mogelijkheden tot variatie groter. En zijn hoogteverschillen geen probleem.

Bij zijn studie in Delft had Jan Sterenbergh zich al onderscheiden door zijn betrokkenheid bij de studiegroep Semper Spatium, die zich afzette tegen de toentertijd heersende Delftse school van Granpré Molière. In 1977 werd hij, naar verluidt, met name vanwege zijn verdiensten bij

de ontwikkeling van Lewenborg, benoemd tot hoogleraar seriematige woningbouw en stedenbouwkundige vormgeving. Maar zijn verleden in Semper Spatium gaf hem in Delft ook een goede ingang.

Met de wijsheid van nu is zijn benoeming in Delft een ironische wending in zijn carrière. Sterenbergh zocht kostenbesparing in standaardisatie (een idee uit de systeembouwhausse) en in bouwen in grote series. Maar in Lewenborg resulteerde dat toch in te dure woningen. En Sterenberghs architectenbureau in Ter Apel (een van de grootste in Nederland) vond in 1983 zijn einde. Gemeenten stapten af van het automatisme één nieuwe wijk volledig te laten invullen door één architectenbureau. Mogelijk, Kruidenier gaat daar niet op in, speelde hier de aanzienlijke inflatie in de jaren zeventig een rol. Grootschalige projecten laten zich dan minder gemakkelijk begroten. Sterenberghs hoogleraarschap in de seriematige woningbouw en stedenbouwkundige vormgeving eindigde met zijn emeritaat in 1993.

Michiel Kruidenier besluit zijn boek met de woorden dat Sterenbergh niet zocht naar esthetiek of

monumentaliteit. Veel van wat hij bouwde, vooral scholen, kantoren, bibliotheken enzovoort is afgebroken. Maar de vraag naar grote volumes met aandacht voor inpassing in een gegeven context met bewonersbetrokkenheid is relevant gebleven. Misschien

een vriendelijk bedoeld, maar toch wat obligaat, om niet te zeggen sneu slot.

Beno Hofman en Kirsten Otten, 50 jaar Lewenborg. Uitgever gezondheidscentrum Lewenborg 50 jaar, 2021. 224 bladzijden.

Michiel Kruidenier, Architect Jan Sterenbergh en het wonen in de jaren '70. Groeikernen en woonmilieus. Nai010 uitgevers 2021. 258 blz.

Jan Sterenbergh uit Ter Apel was betrokken bij de ontwikkelingen in Emmen en werd dan ook voor Lewenborg gevraagd.

Driegemeentenpunten (4): Groningen, Het Hoogeland, Eemsdelta

Tom van der Meulen

Met dit driegemeentenpunt komen we in het gebied dat pas sinds kort tot de gemeente Groningen behoort: tot 2019 kwamen hier Ten Boer (nu Groningen), Bedum (nu Het Hogeland) en Loppersum (nu Eemsdelta) bij elkaar. Het punt is gelegen waar de weg van Bedum naar Stedum de Eemshavenweg kruist, nabij de boerderij Douwtil. Voor 1990 was dit een viergemeentenpunt, waar Bedum, Middelstum, Stedum en Ten Boer samenkwamen. In 1990 is Middelstum bij Loppersum gevoegd (evenals Stedum), wat dit punt tot een driegemeentenpunt reduceerde (en Loppersum een *stepping stone* in het historische Hunsingo gaf; bij de vorming van Het Hogeland is in Middelstum vruchteloos gepleit voor hernieuwde aansluiting bij Het Hogeland).

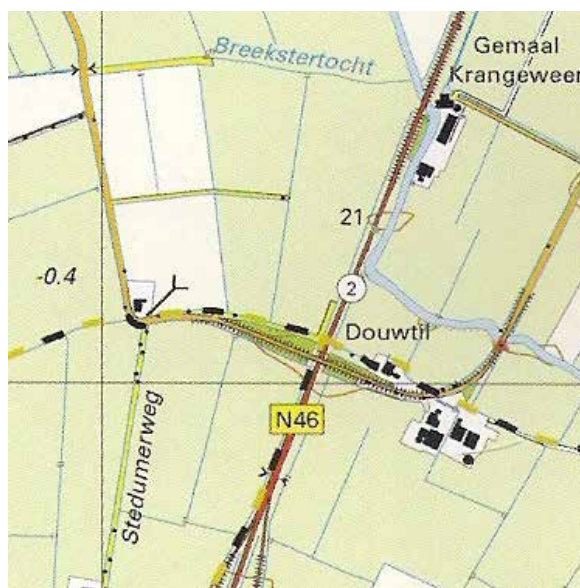
Waar tussen Westerkwartier en Het Hogeland het Reitdiep de grens landschappelijk herkenbaar maakt, zo doet dat de Eemshavenweg tussen Het Hogeland en Groningen/Eemsdelta (grotendeels). De Eemshavenweg is namelijk aangelegd op/langs de grens van de voormalige districten Hunsingo en Fivelingo. En opvallend daarbij is dat de Eemshavenweg, en dus ook de oude grens tussen Hunsingo en Fivelingo, zo'n recht verloop heeft. In het Woldgebied, met zijn opstreckende verkaveling, is dat niet echt verwonderlijk. Waar

de verkavelingsblokken van Bedum en St Annen/Thesinge op elkaar stuiten liep en loopt de Kardingermaar; die is vergezeld geraakt van de Eemshavenweg.

Meer naar het noorden, van waaruit het Woldgebied is geoccupeerd, wordt de verkaveling wat onregelmatiger, maar is toch nog regelmatig genoeg om de grens tot zelfs voorbij Stedum een rechte lijn te laten volgen (van Stedum is de naam Stuur- (of Steer-)wolde, een oude naam

Viergemeentenpunt 1905

Driegemeentenpunt 2014

Kruising van de weg Bedum-Stedum en de Eemshavenweg.

Op de voorgrond de oude weg (Wolddijk), waarlangs de gemeentegrens gaat. De vrachtwagen staat op het punt deze te passeren richting Eemshaven. Met het oog op het toekomstige verkeer is het viaduct al vast voor een vierstrooksweg passend gemaakt.

voor Thesinge, afgeleid: de dorpen lagen in het zelfde verkavelingsblok). En al zijn we dan met Stedum in het wierdengebied aangeland, zelfs met dorpen als Westeremden en Middelstum die een klassieke radiale verkaveling kennen, de verkaveling buiten de dorpen is toch die van de (rechthoekige) blokken. Huizinge en Stedum passen daar als rechthoekige terpen mooi in.

Verder naar het noordoosten volgde, in het jongere landschap van de Fivelboezem, de grens de Maarvliet en tenslotte de Grote Tjariet. Hier zijn vanaf de jaren zestig met de vorming van de gemeente Hefshuizen de nodige grenswijzigingen doorgevoerd. Vanaf kilometerpaal 35 verliest de Eemshavenweg zijn relatie met de oude grens tussen Hunsingo en Fivelingo.

Gemeentelijke indeling provincie Groningen 1827
(Uit: R. Reinders, de Atlas van Acker Stratingh)

Gemeentelijke indeling Groningen 2022

De Fivel, de naamgevende rivier van Fivelingo, ontsprong in de venen van Slochteren, en had als bronrivieren de Slochter- en Scharmer Ae in de buurt van waar nu Woudbloem ligt. Dit is laaggelegen land, de topografische kaart laat een hoogtecijfer van -1,7 meter zien; bij het Slochterdiep zelfs -2 meter! Deze hoogtecijfers zijn het gevolg van inklinking en oxidatie: voorheen was hier een veenkussen.

De Fivel stroomde langs Luddewier en tussen Woltersum en Wittewierum door naar het noorden en mondde bij Westeremden uit in de Fivelboezem, waar nu dorpen als 't Zandt, Zeerijp en Zijldijk liggen. De Fivel is 'onthoofd' doordat het water op zeker moment door het Damsterdiep oostwaarts richting Appingedam en via de 'Westelijke Delf' langs Middelstum en het Boterdiep naar de Hunze werd afgevoerd.

De gemeente Eemsdelta is in 2020 ontstaan uit de samenvoeging van Appingedam, Delfzijl en Loppersum. De twee laatstgenoemde gemeenten waren op hun beurt in 1990 al vergroot met (delen van) buurgemeenten. Eemsdelta moet niet verward worden met de voormalige gemeente Eemsmond. Die kwam voort uit de in 1979 gevormde gemeente Hefshuizen (samenvoeging van Uithuizen, Uithuizermeeden en delen van Bierum en 't Zandt om de ontwikkeling van de Eemshaven bestuurlijk gewicht te geven). In 1990 werden Kantens, Usquert en Warffum aan Hefshuizen toegevoegd. Dat leidde in 1992 tot de naam Eemsmond voor de vergrote gemeente.

In Oostkapelle heeft men weet van delta en estuarium (bouwproject Huis te Oostkapelle)

Geografisch gesproken is Eemsmond een passender naam dan Eemsdelta, want de monding van de Eems is een estuarium, geen delta. Maar in naamgevend Nederland zijn dat dingen waaraan men voorbijgaat. Delta is een prefix waarmee men graag een (groot) plan voorziet

Kaart van Nicolaes Visscher (oorspr. 1680)

en 1749 heeft bestaan. Dit subkwartier ontstond in het kader van wat Meindert Schroor in zijn 'Het Hoogeland-Hart van de Ommelanden' omschrijft als gerrymandering (opzettelijk grenzen verleggen van bestuurlijke eenheden om zo grotere invloed uit te kunnen oefenen) van landjonkers. De naam het Ho(o)geland is vervolgens gehecht aan de streek Warffum-Uithuizermeeden; tenslotte heeft deze naam, mogelijk wegens zijn positieve connotatie, betrekking gekregen op een veel groter gebied: de nieuwe gemeente Het Hogeland als geheel. Naast Het Hogeland waren ook Hunsingo en Het Marenland in de race voor de nieuwe naam.

Kaart van Beckering (1781)

dat urgent en integraal moet worden aangepakt. Daarmee ontstaat 'delta' de betekenis van (driehoekig vertakte) riviermonding die zich door de sedimentatie van meegevoerd materiaal steeds verder zeewaarts uitbreidt. Overigens is daar in zuidwest Nederland ook al geen sprake van.

Is met het prefix 'Eems' in de gemeentenaam een beweging van west naar oost te constateren, met de naam Hoogeland of Het Hogeland is het precies andersom. Meindert Schroors bezorging van de Atlas van Kooper (2003) laat dit zien. Op de kaart van Nicolaes Visscher (1680, heruitgegeven na 1719 door Petrus Schenk jr) wordt Hoogeland gesitueerd ten noorden van het Damsterdiep, mogelijk als tegenstelling met de Lage Landen zuidelijk van Appingedam en Delfzijl (en ook ten zuiden van Woltersum). Wel staat Hoogeland in kapitalen, Lage Landen alleen met de hoofdletter L. Beckering (1781) karteert de naam Hogeland (heel modern gespeld!) in dezelfde streek als Visscher. Wikipedia maakt nog melding van het district Hoogelandsteradeel – hoe Fries wil je het hebben – dat tussen 1659

Het logo van Eemsdelta is behoorlijk, wat je zou kunnen zeggen, elementair. Biswas schrijft in zijn Logoland dat de blauwe golven boven de naam gemeente Eemsdelta naar water verwijzen; de groene golven, onder de gemeentenaam, representeren landschap en wuivend graan. De golven indiceren ook de actieve bevolking en de attitude van de bewoners om zowel in goede als slechte tijden hun hoofd recht te houden. Het rood van de naam gemeente Eemsdelta representeert de woningen en ook de gemeentelijke organisatie. Wat kleuren al niet vermogen te zeggen! Maar of deze taal door een ieder wordt verstaan....

Activiteiten

Door onvoorziene omstandigheden zijn er deze keer geen activiteiten aan te kondigen.
Bijgaand een impressie van de nieuwe Grunobuurt.

BOEKHANDEL GODERT WALTER

oude ebbingestraat 53 - 9712 hc groningen - 050 - 312 25 23 - info@godertwalter.nl - www.godertwalter.nl

Martin Hillenga: Het Grote Groninger Poezenboek

€ 25,00

Precies 101 hoofdstukken werpen licht op katten in bijna tweeduizend jaar Groninger geschiedenis. Van de kattenschedels uit de eerste eeuwen van de jaartelling opgegraven in de wierden in het kustgebied tot de hedendaagse BGK'ers (Bekende Groninger Katten) op social media. Omdat poezen hardnekkige analfabeten zijn, moest vooral gebruik gemaakt worden van door mensen nagelaten bronnen. Het Grote Groninger Poezenboek is daarom tezelfdertijd een geschiedenis van Groningers geworden. Door de gekozen feline invalshoek, leidde dat vaak tot verrassende inkijkjes in het verleden.

Kees Opmeer: Uit zeelei gebakken

€: 29,95

Het verhaal vertelt de geschiedenis van de boeren in Noord-Groningen in de periode van circa 1850 tot heden. De strijd tegen het water, de bloeitijd van de graanhandel, het verbeteren van de landbouw door betere bemesting en het versterken en veredelen van landbouwproducten. De familie Mansholt zette zich verder in voor socialistische idealen, de strijd voor beter onderwijs vooral voor meisjes en de wens om nooit meer honger te hoeven lijden. Ook leggen we in ons boek de verbinding met actuele thema's waar boeren van nu mee te maken hebben: de aandacht voor het landschap, duurzame veehouderij en akkerbouw (ook met verzilting) en het energielandschap.

Iris van den Brand, Sanne Meijer: Vraauwlu, Groninger vrouwen in de geschiedenis

€ 34,50

In de geschiedschrijving is de rol van vrouwen altijd onderbelicht gebleven. Maar het tij is gelukkig langzaam aan het keren. Dit boek zet Groninger vrouwen op het voetstuk dat ze verdienen. Het gaat om vrouwen die pionierden in de muziek, de wetenschap, de kunst, de politiek of het activisme – en niet zonder uitdagingen. Deze geschiedenis wordt levendig gepresenteerd: wandel- en fietsroutes voeren de lezers langs locaties die een belangrijke rol speelden in het leven van Groninger vrouwen.

Ben Westerink: Wierdenlandschap

€ 29,90

Het boek beschrijft het wel en wee van de Groninger wierden. Aan de hand van archeologische gegevens, hoogtekaarten, foto's, reconstructies en bodemprofielen wordt de ontstaansgeschiedenis van de wierden en het kleilandschap verteld én verbeeld.

Ynskje Penning: Overleven, deel 3

€ 27,50

Overleven is een historisch docu-drama gebaseerd op de verhalen van de vader van de schrijver, de marinier Frans van Staalduinen, alias Frank van Yzerbergen. In de boeken zijn de belangrijkste data verwerkt, zodat de lezer een overzicht krijgt van de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog.

Groninga

Stichting Vrienden van de stad Groningen

De Stichting Vrienden van de stad Groningen is opgericht in 1984. We zetten ons in voor de ruimtelijke kwaliteit (belevingswaarde, gebruikswaarde, toekomst- waarde) van de stad Groningen. We vragen aandacht voor het historisch karakter van de gebouwde en ingerichte omgeving, voor zover dat de belevingswaarde ondersteunt.

Middelen die we inzetten: bijdragen aan meningsvorming over architectuur en openbare ruimte door middel van lezingen, debatten en excursies. Daarnaast participeren (mogelijk in overleg met andere partijen) in beleidsprocedures (overleg, zienswijzen, eventueel bezwaren bij gemeentelijk ruimtelijk beleid en het beleid van andere overheden).

We richten ons op de binnenstad maar geven daarnaast ook aandacht aan de stad Groningen als geheel en de ruimere context van de stad.

Hoe wordt u donateur?

U kunt u als donateur van de Vrienden van de stad Groningen opgeven bij bovenstaand correspondentieadres of via de website.

website: www.vriendenstadgroningen.nl

e-mail: info@vriendenstadgroningen.nl

Bank: NL06 INGB 0000 4473 73

Minimum donatie

€20,00 per jaar

Colofon

Bestuurssamenstelling

R.C.E. Neef (voorzitter)
C. J. A. Wessels, (secretaris)
G.J. Schouten (penningmeester)
P. J. E. Bootsma
K. Jonkman
E. M. Meisner
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Redactie:

P. J. E. Bootsma
T. van der Meulen
P. H. Pellenbarg
H.Th. van Veen

Ontwerp en vormgeving:

MOTTOW, martijn otto wolf

Redactieadres:

H.W. Mesdagplein 6
9718 HR Groningen
Tel 050 5890776
meulen1@xs4all.nl

Kopijdatum nummer 112:

medio februari 2023